

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О.О. ПОТЕБНІ**

На правах рукопису

Співак Орест

**ЗМІНИ В НОРМАХ ДІЄСЛІВНОГО КЕРУВАННЯ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ
(20-90-і роки ХХ ст.)**

Спеціальність 10.02.01 - українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ - 1997

Дисертацією є рукопис.

Праця виконана на кафедрі української та російської мов як іноземних Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Наукові керівники -

кандидат філологічних наук, доцент ОСИПЕНКО З.М.

кандидат філологічний наук НЕПИЙВОДА Н.Ф.

Офіційні опоненти -

доктор філологічних наук ЯНУШ Я.В.

кандидат філологічних наук ДЗЮБИШИНА Н.Я.

Провідна установа -

Український державний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова

Захист дисертації відбудеться 27 травня 1997 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої ради Д.01.92.01. для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (252001, Київ -1, вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні та Інституту української мови НАН України.

Автореферат розіслано " 25 " квітня 1997 р.

Учений секретар спеціалізованої ради

доктор філологічних наук професор

 Н.Г. Озерова

178 31. 2008

Норми дієслівного керування це досить популярна і великою мірою розроблена в українському мовознавстві тема. Проте порівнюючи праці різних авторів, неважко завважити, що ціла низка форм не знайшла ще єдиної кваліфікації.

Актуальність цієї проблеми впливає з дедалі більшої потреби в ортологічних рекомендаціях, які мусять характеризуватися чіткістю. Плутанина в оцінках окремих конструкцій стоїть на заваді як нормуванню мови, так і правильній пропаганді її норм. Крім того, вивчення змін у нормах дієслівного керування становить одне з найцікавіших питань культури мови. Актуальність цієї теми полягає також у тому, що нагальною справою, судячи з кількості ненормативних конструкцій, які рясніють зі сторінок української преси, є створення словника-довідника, що регламентував би сполучуваність слів.

Об'єктом дослідження були вибрані групи дієслів (рідко окремі дієслова), що з погляду керування становили інтерес для мовознавців 20-х років. Проте до цього „стрижня” додано також дієслова, при яких варіантні форми керування з'явилися у післявоєнний період.

Матеріалом дослідження послужили різні словники, мовознавчі публікації, пов'язані з цією темою, вибірково література 20-30-х років і нинішня та - як основне джерело практичної сучасної літературної норми - числа журналу „Сучасність” за 1993-1995 рр. Цей часопис вибрано з огляду на його високий престиж і з переконанням, що, попри невеликий тираж, саме він представляє мову, найбільше наближену до літературної норми. Для з'ясування норми 20-х років використано найавторитетніші мовознавчі праці того періоду, а зокрема роботи І.Огієнка та О.Курило..

Основна мета роботи полягає в простеженні найважливіших змін, що відбулися протягом останніх 70-и років у ділянці дієслівного керування. Автор прагне дати якомога об'єктивніший опис і оцінку існуючих варіантів керування та, по зможі, прогнозувати їхній розвиток.

АН УР
АН УР

Ця мета визначає такі завдання:

- 1) на основі найвідоміших, авторитетних робіт 20-30-х років з'ясувати, які форми вважалися тоді ненормативними;
- 2) простежити подальшу еволюцію поглядів та рекомендацій стосовно вживання неправильних, за нормою 20-х років, конструкцій;
- 3) на основі аналізу вибраних зразків сучасної художньої літератури і публіцистики встановити розбіжності між кодифікованою та реальною нормою у дієслівному керуванні;
- 4) знайти причини змін у дієслівному керуванні.

Наукова новизна. У цій праці послідовно проводиться думка, що однією з основних причин перетворень у дієслівному керуванні є і залишається інтерференційний вплив російської мови, оскільки згідно зі спостереженням В.Ю.Розенцвейга, „досліджуючи регулярні мовні контакти, зразу впадає в око, що йдеться в цьому випадку не лише про зміну інвентаря, а про зміну структури мови” (Розенцвейг, 1963, 62). Наукова новизна цієї роботи полягає в послідовній оцінці наявних сьогодні варіантів керування з погляду норми 20-х років. Ця настанова зумовлює строгість кваліфікації багатьох поширених у наш час форм, що відрізняє дану працю від численних робіт, які орієнтуються передусім на частотність використання окремих конструкцій.

Теоретична цінність:

- 1) результати дослідження можуть стати вихідним пунктом для ґрунтовніших студій над історією окремих форм;
- 2) покладена в основу роботи думка про російський вплив як один з найважливіших чинників змін у нормах української літературної мови, хоч і не дуже оригінальна, не стала досі в найновішому українському мовознавстві (крім кількох винятків) базовою тезою досліджень;
- 3) в час, коли нагальною потребою є стандартизація мови, дана праця пропонує один з можливих підходів до проблеми її нормування.

Практична цінність. Матеріали дисертації можуть бути використані у навчально-методичній роботі - в спецкурсах і спецсемінарах на філологічних факультетах університетів і педагогічних інститутів.

Основний метод дослідження порівняльно-описовий. У викладі матеріалу простежуються три етапи: норма 20-х років (та як її продовження дещо ліберальніша норма української еміграції), сучасна літературна норма (від „Українсько-російського словника” за ред. І.М.Кириченка донині) і найновіша практика літературної мови. Інколи залучаються до аналізу також дані староукраїнської мови. Важливим елементом багатьох параграфів роботи є аналіз „негативного мовного матеріалу”, тобто розгляд відхилень від кодифікованої норми, який дозволяє до певної міри прогнозувати подальші зміни у цій ділянці синтаксису. Задля цього досліджується також вплив на майбутнє даної конструкції керування синонімічних українських та російських дієслів.

Апробація. Деякі результати дослідження опубліковано у трьох статтях.

Положення, що виносяться на захист.

- 1) однією з основних причин змін у дієслівному керуванні за умов російсько-українського білінгвізму є інтерференційний вплив російської мови;
- 2) роль внутрішньомовної аналогії, як чинника змін у нормах дієслівного керування за умов розвинутого білінгвізму, є вторинною проти інтерференційного впливу
- 3) зважаючи на колишне підневільне, упосліджене становище української мови, в її нормуванні треба звернутися до давньої літературної норми 20-х років;
- 4) потреба в стандартизації української мови вимагає, беручи до уваги довготривале ненормальне для розвинутих мов співіснування однозначних варіантів, загострення норм.

Структура праці.

Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів (які в свою чергу поділяються на окремі параграфи, присвячені вибраним групам дієслів, а зрідка також поодиноким дієсловам) та висновків. Матеріал поділено на розділи здебільшого згідно з основним для них відмінком керування (з прийменником

або без), хоч у кількох випадках, задля більшої прозорості викладу та кращої наочності певних фактів, відступлено від цього принципу. У кінці праці поміщено словничок керування проаналізованих дієслів. До роботи додаються список скорочень досліджених джерел та список використаної літератури. При ілюстративному матеріалі з СУМ-у подаються тільки прізвища авторів.

У **вступі**, крім обґрунтування вибору теми, її актуальності, сформульовано мету і завдання дисертації, подано короткий виклад вихідних принципів дослідження, вказуються джерела фактичного мовного матеріалу.

У **першому розділі** досліджуються групи дієслів, для яких основною формою керування є родовий відмінок.

Дієслова на позначення процесу навчання: ВЧИТИ(СЯ), НАВЧИТИ(СЯ) (Род., Дав.). Протягом усієї історії сучасної української літературної мови при згаданих дієсловах вживалися дві конкурентні форми: *чого?* і *чому?*. Традиційно за правильну вважалася перша. Друга, попри досить широке використання, відзначалася в мовознавчій літературі здебільшого як русизм.

Згодом у радянських лексикографічних виданнях форма *чому?* посіла при згаданих дієсловах скромне місце другого рідкісного варіанта. Однак у публікаціях з культури мови її оцінка від 20-х років до сьогодні не змінилася (Удовиченко, 1967, 51), а в „Словнику труднощів української мови” (далі - СТ) поставлено при ній навіть позначку *заст.*. Сучасна мовна практика, як літературна, так і повсякденна примушує все ж засумніватися в правильності останньої кваліфікації, оскільки частотність використання форми *Дав.* при дієсловах *вчити(ся)*, *навчати(ся)* є досить великою.

До причин, які могли сприяти дедалі ширшому вживанню *Дав.* при згаданих дієсловах можна зарахувати, крім російського впливу, також морфологічну двозначність форм родового та давального відмінків деяких слів. Ідеться тут передусім про іменники жіночого роду з закінченням *-ість* (напр.: *вчитися самостійності*), для яких, після проведених 1933 року правописних змін, згадані вище відмінкові форми збігаються.

Основна форма чого? трапляється у сучасній прозі та перекладах ще поки що частіше, ніж чому?. Однак, незважаючи на історичну та загальну семантичну доцільність вживання при дієсловах *вчитися*(ся), *навчитися*(ся) родового відмінка, його позиція внаслідок впливу російської мови дедалі послаблюється.

Дієслова психічного віддалення: *ВБЕРЕГТИСЯ*, *ВІДБІГАТИ*, *ВІДРЕКТИСЯ*, *ВІДСАХНУТИСЯ*, *ВІДЦУРАТИСЯ*, *ВТЕКТИ*, *ЗБУТИСЯ*, *ЗРЕКТИСЯ*, *СПЕКАТИСЯ*, *ЦУРАТИСЯ* (Род., від + Род.). Ці дієслова керують, згідно з Огієнковими рекомендаціями, двома формами - Род. та від + Род. (*спекатися*, *збутися*, *зректися*, *цуратися* лише Род.).

У сучасній літературній мові безприменникове керування при названих дієсловах з префіксом *від-* дуже обмежене. СУМ фіксує його як паралельне применниковому лише при дієсловах *відректися* і *відцуратися*. Керування родовим відмінком відзначається ще в ньому як застаріле при *відбігати* і як рідкісне при *відсахнутися*. Для дієслів цієї групи без префікса *від-* безприменникове керування частіше вживане. Воно фіксується як єдине, зокрема, при *уникати*, *зректися*, *спекатися*, *(по)збутися* і *цуратися*.

Наведений вище матеріал засвідчує зменшення у цій групі, порівняно з 20-ими роками, кількості дієслів, що керують родовим безприменниковим відмінком. Однак, на протигагу російській мові, в українській для багатьох названих слів ця форма залишається основною. На це варто звернути увагу, тим більше, що в розмовній мові та публіцистиці інколи трапляються помилкові, спричинені російським впливом, конструкції типу *позбутися від кого*.

Дієслова застороги, захисту, скривання: *ПЕРЕСТЕРІГАТИ*, *ЗАСТЕРІГАТИ*, *ЗАХИЩАТИ*, *ХОВАТИ* тощо (від + Род., перед + Ор.). В Огієнковім „Словнику місцевих слів...” (Огієнко, 1934) усі дієслова того типу відзначені з формою *від + Род.* і лише при двох перших фіксується також конструкція *перед + Ор.*

Сучасна літературна норма („Словник Української Мови” в 11-и томах - далі СУМ) при дієсловах подібного значення допускає вживання *перед + Ор.*, по суті, лише при двох дієсловах - *перестерігати* та *остерігати*, напр.: „П

перестерігали перед тим подружжям різні люди" (Март.). Випадки такого її використання спостерігаються і сьогодні, але факт, що вони трапляються передусім у мові діаспорних авторів та перекладах з польської мови, примушує визнати її за спричинений польським впливом діалектизм, напр.: "... (ваплітiani) мусіли не раз робити брудну політичну роботу, щоб захиститися перед ворогами" (Сучасн., 93, 12, 112) (пор. поль. *przestrzegać, bronić przed kim? czym?*).

У сучасній українській літературній мові ця конструкція при дієсловах захисту вживається тільки для вираження того, що оборона, захист відбувається перед чийсь лицем, у чийсь присутності, напр.: „Він захищає ці теми й мотиви не перед Лесиними сучасниками, а перед своїми...” (Сучасн., 94, 11, 28).

Літературним еквівалентом форми *від + Род.* є зате вживана з дієсловами *перестерігати, застерігати, остерігати* конструкція *проти + Род.*

Дієслова емоційного сприймання (психічних процесів): ДИВУВАТИСЯ, ЧУДУВАТИСЯ, РАДІТИ тощо (з + Род., Дав., Ор., на + Зн.). І.Огієнко при *дивуватися* подає аж три форми керування - *кому? чому?, з кого? чого? і на що?*. Однак при синонімічному дієслові *чудуватися* фіксує він лише *з кого? чого?*, застерігаючи водночас від вживання архаїчної, на його думку, форми давального відмінка. За його ж визначенням, третє слово з цієї групи - *радіти* - крім *кому? чому? і з кого? чого?* зрідка керує також орудним відмінком.

Розглядаючи керування давальним відмінком, Ю.Шерех також займається названими дієсловами, заявляючи, зокрема: „З давніше частого давального відмінка причини тепер лишилися тільки рештки в вигляді давального відмінка при дієсловах *радіти, сміятися, дивуватися, ...* Але частіше тепер ці дієслова керують через прийменник *сміятися, радіти, дивуватися з чого*” (Шерех, 1951, 172).

СУМ, проте, не віддає при дієсловах *дивуватися, чудуватися, радіти* переваги жодному з вищеназваних форм керування. Паралельне використання обох конструкцій підтверджує також сучасна мовна практика. Однак кількісно переважає, мабуть, уважана деяким дослідниками за русизм (Гладкий, 1930, 33; Караванський, 1994, 72) форма *чому?*.

На сучасному етапі розвитку мови важко прогнозувати, яке буде майбутнє співвідношення згаданих конструкцій, хоч, спираючись на приклади з найновішої літератури, можна виокремити у їхньому вживанні деякі закономірності.

Передусім варто звернути увагу на значеннєву різницю між згаданими формами при дієслові *радіти* в сполученні з назвами осіб, напр.: Батьки *раділи дітям*, які знайшли час провідати їх в неділю. Батьки *раділи з дітей*, яких вивели в люди. (майже тотожна з нею частіше вживана конструкція *за + Зн.*).

Конструкція *з + Род.* трапляється також при інших дієсловах, що так, як і *дивуватися* та *радіти* називають певні емоційні стани, напр.: „...і я вразився з того храму...” (Сучасн.,94,3,58); „Він ще трохи помилувався з яєць...” (Ант.-Дав.,60); „Я вжахнувся з цього створіння...” (Сучасн.,95,6,13); „Комдив його викликав недурно, і бригада може пишатися з нього” (Ю.Янов.,126). „Він збирає чашку докупи, *тішиться* з добре виконаної бездоганно *роботи*...” (Сучасн.,95,7-8,11) (особливо часто ця форма трапляється при *тішитися*, що ставить під сумнів її застарілість (див.СУМ)).

При деяких з названих вище дієслів, які сполучаються з формою - *з + Род.*, трапляється також *Дав.* Багато з-поміж них сполучається теж з *Ор.*, який для трьох дієслів: *милуватися*, *любуватися* та *пишатися* є, на сьогодні, майже незамінний. Форма ця зустрічається і при *тішитися* (часто) та *радіти* (рідко) що слід пов'язувати, мабуть, з семантичною близькістю цих слів у деяких контекстах до дієслів *захоплюватися*, *милуватися*.

Підсумовуючи, треба ствердити, що російський вплив став основною причиною загальмування процесу заміни старої форми *Дав.* новішою конструкцією *з + Род.* при дієсловах *дивуватися*, *радіти* тощо. До такого висновку можна дійти, порівнявши популярність і частотність використання останньої у 20-30-і роки з її сучасним станом. Нині вона вже не зустрічається, зокрема, при *задовольнятися*, *любуватися*, *милуватися*, не набула також поширення при дієсловах *пишатися*, *чванитися* (пор. Синявський,1941,258). Здається однак, що конструкції *з + Род.* при дієсловах типу *радіти*, *тішитися*,

дивуватися тощо нічого не загрожує, оскільки вона підтримується впливом таких дієслів, як *сміятися*, *глузувати* і т. ін, для яких є основною.

Дієслова сміху та глузування: ЖАРТУВАТИ, СМІЯТИСЯ, РЕГОТАТИ, ІРОНІЗУВАТИ, КПИТИ, НАСМІХАТИСЯ, ГЛУЗУВАТИ, ГЛУМИТИСЯ, ЗНУЩАТИСЯ (з + Род., над + Ор., Дав.). У мовознавчій літературі 20-30-х років ледве чи пощастить знайти будь-який серйозний підручник із синтаксису чи мовний порадник, де б не висвітлювалася проблема керування дієслів цього типу. Тогочасна стилістична оцінка трьох форм: з + Род., над + Ор. та Дав., що траплялися при згаданих дієсловах, узагальнюючи висновки окремих авторів, вкладалась у схему - з + Род. - правильна українська конструкція, над + Ор. - зайва синтаксична калька (поодинокі випадки її вживання у літературі ХІХ століття затавровувано як спричинені російським впливом), Дав. - звичайна форма (Курило, 1925, 95) або архаїзм (Огієнко, 1934). Без сумніву, однак, вже на той час Дав. був формою, що в кращому разі виходила з ужитку.

Якщо йдеться про конструкцію над + Ор., то еволюція поглядів щодо її використання пройшла, так би мовити, дорогу по колу: заперечена у 20-і роки як непотрібний русизм, в післявоєнний період зближення мов вона посіла місце другої паралельної до з + Род. форми, щоб відтак заново перейти в розряд менш уживаних (СТ). Зрештою, цю форму стали не фіксувати в деяких словниках (напр. „Російсько-український словник” (далі - РУС) 1994 року видання не подає її, зокрема, при *знущатися*) і застерігати від неї як суржикової (Караванський, 1994, 72).

Насправді, якщо приглянутися до сучасних текстів, то констр. над + Ор. трапляється в них ще досить-таки часто. Проте, коли б хотіли знайти якусь закономірність в її використанні, то безперечно впадає у вічі, що вона частіше зустрічається при *знущатися* і інших словах цієї групи з виразно негативним забарвленням, ніж при словах типу *сміятися* чи *жартувати*.

Дієслова: КОРИСТАТИ, КОРИСТУВАТИСЯ, СКОРИСТУВАТИСЯ (Ор., з + Род.). Згідно з СУМ-ом, вищезгадані слова керують конструкцією з + Род., а два останні також формою Ор. (при них він і домінує).

Як свідчить література міжвоєнного періоду та „Правописний словник” Г.Голоскевича (Голоскевич,1930), співвідношення згаданих форм було колись прямо протилежне.

Спираючись на сьогодишню мовну практику, не можна не погодитися з рекомендаціями, поміченими в СУМ-і. Проте, коли б хотіти докладніше проаналізувати використання згаданих конструкцій, то форма з + *Род.* зрідка трапляється ще при дієслові *користуватися*; децю частіше - при *скористатися* (звичайно через його префіксованість) і незмінно як єдино допустима форма при рідкісному в наш час слові *користати*, напр.: „ ...він рішуче осуджував тих лікарів, які *користалися* зі свого професійного престижу, щоб підійматися по сходинках політичної кар’єри” (Всесвіт,94,9,27).

Дієслова: БОЛІТИ, ЗАБОЛІТИ (у + *Род.*, Дав., Зн.). Згідно з Огієнковими рекомендаціями, ці дієслова можуть сполучатися з давальним відмінком, рідше зі знахідним і рідко - конструкцією *в(у) + Род.* Згодом О.Синявський у своїх „Нормах ...” зафіксував усі три згадані на початку конструкції як взаємозамінні (Синявський,1941,195,248).

Проте помічена в СУМ-і оцінка можливих при дієсловах *боліти*, *заболіти* варіантів керування не збігається з жодною з вищенаведених, оскільки його укладачі вирішили віддати в даному випадку абсолютну перевагу тотожній з російською мовою конструкції *в(у) + Род.* Керування Дав., за визначенням СУМ-у, трапляється рідше, а Зн. - дуже рідко і властиве тільки розмовній мові. Обидві відмінкові форми - Дав. та Зн. - вживаються, зате, без жодних обмежень, коли згадані слова вживаються у переносному значенні.

Останнім часом літературна норма (СТ) пішла в бік віддання ще більшої переваги при згаданих дієсловах формі *в(у) + Род.*, витісняючи водночас Дав. на позицію рідкісного варіанта. Більше того, в деяких виданнях почали навіть застерігати проти Дав. з дієсловом *боліти* як діалектизму (Бичко,1991,73).

Проте, спираючись на приклади з найновішої літератури, можна переконливо довести, що згадана форма вживається досить часто також і тепер. Не викликає, однак, сумніву факт, що в наш час, вживається вона рідше,

ніж конструкція *в(у) + Род.*. Причину цього слід вбачати в поступовому процесі витіснювання з української мови конструкцій типу: „Сльози ринули мені з очей” (Вовчок); „Борода йому була гладко виголена” (Мирний) (Колодяжний, 1961, 57); „Чого вам таке бліде обличчя?” (Хвильовий, 499). Варто, проте, звернути увагу, що в окремих випадках такі конструкції використовується і досі (пор. *мені дрижали руки* тощо). Отож, найближчим часом не слід, мабуть, сподіватися цілковитого зникнення форми давального при дієсловах *боліти, заболіти*.

Боротьба з цією формою, як із західноукраїнським діалектизмом, є ще одним прикладом невміння відрізнити свого від чужого, оскільки вищенаведений ілюстративний матеріал переконливо засвідчує її використання письменниками з різних регіонів України. Факт, що згадана форма (запевне не без впливу російської мови) швидше стала занепадати на Східній Україні, а збереглася зате в Галичині, не може бути приводом для її заперечення.

У **другому розділі** роботи аналізуються дієслова, для яких основною формою керування є давальний відмінок.

Дієслова докору і звинувачення: ДОКОРЯТИ, ДОРІКАТИ тощо (Дав. за + Зн., Ор., у + Місц.; Зн.). Згідно зі ствердженням М.Кишенько при дієсловах докору, подяки та вибачення в радянський період в українській мові виробилася стала норма вживання іменників і їх еквівалентів у формі Дав. (Кишенько, 1962, 177).

Залишаючи поки що поза увагою дієслова двох останніх категорій, відзначимо абсолютну слухність цієї думки для дієслів *докоряти, дорікати*, оскільки випадки використання при них форми *Зн.* в сучасній літературній мові становлять неабиякий раритет.

Цікавою проблемою, пов'язаною з цими дієсловами, є також вживання при них форми *Ор.* на означення предмету дорікання. Щоправда, в сучасній мові у цій функції частіше використовується конструкція *за + Зн.*, але, як засвідчує найновіша література, керування *Ор.* тримається тут ще досить сильно, напр.: „Полеміка з російськими письменниками великою мірою визначає ті „русизми”, якими докоряли Хвильовому” (Сучасн., 93, 10, 148).

Крім двох названих вже конструкцій (*Ор. та за + Зн.*) в сучасних текстах нерідко можна зустріти і незафіксовану ще досі у словниках форму *у(є) + Місц.*. Її поява при дієсловах *дорікати* та *докоряти* пов'язана з двома причинами. З одного боку, важливу роль відіграла тут внутрішньомовна аналогія до значеннєво близьких дієслів: *обвинувачувати, звинувачувати*. Другою ж причиною став вплив російської мови, в якій тотожне за змістом до згаданих дієслів слово *упрекать* керує саме констр. *в + Місц.*

Дієслова подяки та прощення: **ДЯКУВАТИ, ВИБАЧИТИ, ПРОБАЧИТИ, ПРОЩАТИ** (Дав.,Зн.). На думку О.Курило при цих дієсловах в українській мові допустиме лише керування Дав. (Курило,1925,95). Цей погляд був у 20-30-ті роки загальноновизнаним (Сулима,1928,34; Огієнко,1934).

Однак згідно з рекомендаціями „Правописного словника” за редакцією Г.Голоскевича (Голоскевич,1930), одне дієслово з цієї групи - *прощати* - могло, крім основної форми Дав., сполучатися також із запереченою багатьма дослідниками як русизм або „льокалізм” (Шерех,1951,172) формою *Зн.* Таку його сполучуваність (Дав. і *Зн.*) підтверджує наочно і сучасна мовна практика та СУМ. На відміну від нього, для решти дієслів цієї групи *Зн.* і досі залишається формою ненормативною, хоч і доволі поширеною в розмовній мові.

Дієслова заздрого ставлення до об'єкта: **ЗАЗДРИТИ, ЗАВИДУВАТИ, ПОЗАЗДРИТИ, ПОЗАВИДУВАТИ, ЗАЗДРИТИСЯ** (Дав., на + *Зн.*, за + *Зн.*, у + *Місц.*). У період українізації 20-30-их років багато визначних мовознавців цікавилось сполучуваністю дієслів *заздрити* та *завидувати*. Виходячи з панівної тоді тенденції обстоювання та відродження своїх питомих українських форм, особливу увагу приділяли вони, зокрема, конструкції *на що?*, яку рекомендувалося вживати замість начебто російської синтаксичної кальки *чому?*. Згодом дуже цінні зауваження щодо дублетного керування дієслова *заздрити* дав О.Синявський, визнавши вживання конструкції *на що?* за звичайне „коли предмет заздрощів щось матеріальне і предметне (отже *заздрити на щось* власне *дивитись на щось*)” (Синявський,1941,197-198).

Обидві конструкції без вказівки на семантичні особливості слів, з якими вони використовуються, відзначено також у СУМ-і. Проте варто звернути увагу, що майже всі приклади на посереднє керування *на + Зн.*, поміщені у ньому, узято з класичної української літератури зламу ХІХ-ХХ ст., що свідчить про поступове витіснювання цієї форми з сучасної мови. Переконливим доказом цьому є також позначка *рідко*, що супроводжує згадану констр. у СТ.

Дієслова з семантикою помсти: МСТИТИ, (ПО)МСТИТИСЯ (Дав., *на + Місц.*, над + Ор.). На думку І.Огієнка (Огієнко, 1934), дієслово мститися сполучається лише з *Дав.*, а *помститися* з формами *на + Місц.* (вона подається при ньому як єдина в словнику Голоскевича (1930)) та *над + Ор.*

Проте, як свідчать приклади із СУМ-у, таке розрізнення не відповідає правді, оскільки при обох дієсловах можливі усі три форми керування.

Безперечно наймолодшою з них в українській мові є Дав. Доказом цьому може слугувати і цей факт, що навіть „Українсько-російський словник” (далі - УРС) 1976 року видання не фіксує при названих словах можливості такого керування. Тому надто різкою є, мабуть зміна керування дієслова *мститися* у СТ, в якому зафіксовано тільки форму Дав. Дві інші констр. зникли безслідно, що явно суперечить практичній вимозі безперервності норми.

Безсумнівно, не обійшлося тут без впливу російської мови, який став основним чинником витіснення обох конкурентних форм. Найімовірніше, відбулось це внаслідок проникнення в українську мову дієслова *мстити*. Гіпотеза про неукраїнське походження цього слова спирається передусім на коментар, що дається при ньому в Грінченковому словнику: „встречено в фальсифицированной исторической песне...”. Безперечно, слово *мстити* вже в ХІХ ст. набуло прав громадянства в українській мові, проте можна припускати, що все-таки його поява і поширення в ній тісно пов'язане з впливом російської мови.

У сучасній літературі форма *Дав.* абсолютно переважає при дієсловах *мститися*, *помститися*, хоч при другому з них інколи зустрічаються також *на + Місц.* та *над + Ор.*, напр.: „Він хоче *помститися на малюнкові*, злити водою,

але вона обпікає пальці..." (Сучасн.,94,6,56) "...повстанці помстилися над тими стрибками (агентами)..." (Сучасн.,95,10,121).

У зв'язку з впливом значеннєво близьких дієслів *збиткуватися* та *знущатися* з двох рідкісних нині форм (*на + Місц.* та *над + Ор.*) більше шансів уціліти є, здається, в останньої, оскільки важко в українській мові знайти синонімічні з *(по)мститися* дієслова чи звороти, з якими вживалась би конструкція *на + Місц.* (хіба що досить віддалене значеннєво *зганяти на комусь злість*). Це, звичайно, не мало б великого значення (подібна ситуація існує і в польській мові, де немає жодних підстав говорити про занепад *mścić się na kim?*), коли б не наступ російської форми *Дав.*

Підсумовуючи варто відзначити, що РУС 1994 р. видання при цих словах заново фіксує тільки дві констр. - *на + Місц.* та *над + Ор.*, за якими слід було б, мабуть, закріпити, зважаючи на традицію, статус менш вживаних варіантів.

Дієслово ПОСТАЧАТИ (Дав., Зн.; Зн., Ор.). У 20-30-ті роки, а то й пізніше, при згаданому дієслові рекомендувалося вживати форму *Дав.* на означення адресата дії та знахідного при вказуванні на її предмет (Шерех,1951,76; Гладкий,1928,43). Проте згодом під впливом синонімічного дієслова *забезпечувати* і російського *снабжать* дедалі частіше воно стало сполучатися також відповідно із Зн. та Ор. відмінками.

З погляду сучасної літературної норми різниця між ними полягає в частотності вживання, оскільки при другій з них - *кого? що?, чим?* зафіксовано позначку *рідше*. Однак, як вказують приклади, поміщені в СУМ-і, та сучасна мовна практика, згадані конкурентні форми відрізняються радше щодо кола слів, з якими вони можуть використовуватися. Узагальнюючи, можна сказати, що форма давального відмінка трапляється при дієслові *постачати* здебільшого в поєднанні з ім., які називають осіб або групи осіб. В інших випадках абсолютно переважає пара *Зн. + Ор.*, напр.: "...батько взяв на себе обов'язок *постачати* їм усім *необхідним*..." (Всесвіт,94,9,58).

У **третьому розділі праці** аналізуються дієслова, для яких основною формою керування є знахідний відмінок.

Дієслова пильнування: ДОГЛЯДАТИ, ГЛЯДІТИ, ПИЛЬНУВАТИ (Зн., Род., за + Ор.). Правильною формою керування при цих дієсловах у 20-і роки (Курило,1925,89; Сулима,1928,31) визнавався Род. Однак, у „Правописному словнику” Г.Голоскевича (Голоскевич,1930) при *доглядати* відзначено також дуже поширену в наш час під російським впливом конструкцію за + Ор., яку визнав за основну для цього слова й І.Огієнко (Огієнко,1934).

Отже, як видно, „атака” на форму Род. при дієсловах пильнування ішла з двох сторін. З одного боку, продовжувався процес її заміни Зн., з другого - наступала на неї перенесена з російської мови конструкція за + Ор. (пор. *присматривать за кем? чем?*). Внаслідок цього форма Род. при згаданих дієсловах, у післявоєнний період, насправді вийшла з ужитку і набула відчутного відтінку застарілості (Булаховський,1951,16). Нині вона вживається ще досить часто тільки з дієсловом *пильнувати*, напр.: „...вона тільки *пильнувала* печі ...” (Сучасн.,94,12,13).

З двох інших варіантів керування за основний визнано Зн., який в деяких найновіших словниках відзначається як єдино правильний.

Досить поширена в сучасній українській літературній мові також конструкція за + Ор. Причиною її дедалі частішого вживання при згаданих дієсловах слід вважати, крім впливу російської мови, також аналогію до етимологічно близьких дієслів зорового сприймання типу *слідкувати, спостерігати, пантрувати*.

Дієслово ЗАВДЯЧУВАТИ (Дав. Зн., Ор.). В українській мові при цьому дієслові традиційно вживалися форми Дав. та Зн. відмінків. Таку його сполучуваність зафіксовано, зокрема, в „Українсько-російському словнику” І.М.Кириченка та в більшості лексикографічних видань двох наступних десятиліть.

Згодом, однак, при ньому під безсумнівним впливом російської мови (пор. рос. *быть обязанным кому? чем?*) дедалі частіше замість Зн. почав уживатися Ор., який, незважаючи на критичні зауваження деяких мовознавців, введено до словників як обов'язкову форму. Можливо, що форму Ор. закріплено при ньому, вважаючи її за результат аналогії до синонімічного словосполучення *бути*

зобов'язаним кому? чим?. Але це, мабуть, хибна думка, оскільки є підстави припускати, що Ор. у цьому випадку також становить кальку з російської мови (пор. „Бути зобов'язаним кому-, чому-небудь чим, за що;” (СУМ) і бути вдячним кому? за що?), напр.: „...був їм зобов'язаний за їх дружню підтримку у всій творчій роботі” (Сучасн.,94,12,89).

Як засвідчує сучасна мовна практика Ор. на сьогодні переважає при дієслові *завдячувати* над Зн., який зберігся лише в мові діаспори (як єдина форма), художній літературі та перекладах, напр.: „Проте не їм завдячував цей галасливий базар свою *лиху славу* ...” (Всесвіт,94,9,59).

Беручи до уваги, що одним з важливих елементів норми є її безперервність, не слід, мабуть, заперечувати при дієслові *завдячувати* керування Зн., яке відповідає структурі української мови та має за собою довгу традицію вживання.

Дієслово ЗРАДЖУВАТИ (Зн., Дав.). У переважній більшості українських лексикографічних видань ХХ ст. при цьому дієслові фіксується керування Зн.; конкурентна російська за своїм походженням форма Дав. (пор. *изменить кому? чему?*) або не подається в них зовсім, або відзначається як мовна помилка. Така її кваліфікація актуальна і сьогодні (СТ).

Однак, як вказує сучасна мовна практика, керування Дав. стає для цього слова дедалі характернішим (зокрема з абстр. ім.). Паралельно до неї вживається і єдино правильна, за сучасною нормою, форма Зн., напр.: „У таких випадках почуття гумору його *зраджувало*...” (Сучасн.,94,12,101). Її дальша доля залежить, звичайно, від усвідомлення літературної норми мовцями.

Дієслова нехтування: (З)НЕХТУВАТИ, (З)ЛЕГКОВАЖИТИ, ЗНЕВАЖАТИ, ІГНОРУВАТИ (Зн., Ор.). Ці дієслова, за рекомендаціями, поміщеними в „Культури української мови” (далі - КУМ), мають одну спільну форму - Зн.(124).

Однак при двох із них: (з)*нехтувати* та (з)*легковажити*, як засвідчує СУМ, можливий і Ор. Останнім часом можна до того ж спостерігати відзначену зокрема і авторами КУМ-у тенденцію до дедалі частішого вживання при дієслові

нехтувати саме його. На їхню думку, зате, на відміну від згаданого слова, *легковажити* охочіше поєднують нині зі *Зн.* (там же).

Не вдаючись до з'ясування, наскільки правдиве таке розрізнення, варто зупинитися на загальній проблемі активізації у цій групі дієслів керування *Ор.*, яку слід пов'язувати передусім з впливом російського дієслова *пренебрегать*.

Виходячи з внутрішньомовного стану, важко знайти передумови для активного поширення таких конструкцій, оскільки в українській мові існує ціла низка синонімічних дієслів цього типу: *недооцінювати, зневажати, ігнорувати* та рідкісніших у цьому значенні *занехаювати, занедбувати*, що керують саме *Зн.* Синонімічні до *нехтувати* дієслова, що керують *Ор.*: *гребувати, гидувати, гордувати* - досить обмежені та спеціалізовані у своєму вживанні.

До того ж, щонайменше дивним видається керування *Ор.* при (з)*легковажити*, якщо поставити його в один ряд з іншими подібними дієсловами з коренем *-важ-*, напр.: *зневажати, поважати*.

Дієслова інформування: **ПОВІДОМЛЯТИ, СПОВІЩАТИ:** (*Зн., Дав.*). Згідно з рекомендаціями СУМ-у, при дієслові *повідомляти* єдино правильним варіантом керування є знахідний відмінок. Цю форму визнано за основну також для синонімічного дієслова *сповіщати*, хоч при ньому відзначено також, щоправда з позначкою *рідко*, можливість керування *Дав.*

Згодом, однак, внаслідок дедалі більшого поширення під впливом російської мови (пор. *сообщить кому?*) „ненормативних конструкцій типу: *Бронников, глянувши на карту, повідомив бійцям, що незабаром попереду має бути річка. (Гончар)*" (Удовиченко, 1967, 48), *Дав.* став уважатися за основний варіант керування при дієслові *повідомляти* і за менш вживаний при *сповіщати* (див. КУМ, 129).

Здається, що в цьому випадку автори КУМ не зовсім правомірно обмежилися простим дослідженням частотності вживання при згаданих дієсловах обох конкурентних варіантів, знехтувавши водночас традицію їх використання в українській літературній мові. З іншого боку в багатьох найновіших виданнях форма *Дав.* при дієслові *повідомляти* і далі вважається

за мовну помилку (Караванський, 1994, 72; Ощипко, 1991, 147). Така думка також є, мабуть, неприйнятна, оскільки кодифікація норми повинна враховувати як традицію так сучасні тенденції. Тому форму *Дав.* найправильніше було б при цих дієсловах визнати допустимим, проте гіршим варіантом керування.

Дієслово ШУКАТИ (Зн., Род., за + Ор.). І.Огієнко при дієслові *шукати* фіксує керування *Род.*, а для *пошукати* вважає можливою також форму *Зн.*. Рекомендує він водночас уникати помилкової, на його думку, конструкції за + Ор. (Огієнко, 1934). Інших поглядів щодо цього дотримується О.Синявський, який на основі прикладів, узятих з Шевченкових творів, доводить абсолютну рівнобіжність керування *Род.* і *Зн.* відмінками при дієслові *шукати* (Синявський, 1941, 234).

Обидві відмінкові форми як цілком паралельні подаються також у СУМ-і, а приклади з української літератури радянського періоду переконливо це підтверджують.

Останнім часом співвідношення двох названих форм керування дедалі більше починає уподібнюватися до схеми, що характерна для російської мови, тобто вживання *Род.* обмежується, по суті, випадками, коли *шукати* набирає значеннєвого відтінку „намагатися дістати що-небудь, добиватися чого-небудь” (Розенталь, 1986) (здебільшого в сполученні з абстр. ім.), напр.: „...шукали нових шляхів художнього зображення...” (Сучасн., 93, 5, 158). В інших випадках форма *Род.* абсолютно поступається *Зн.*, напр.: „Він гасає до столу, шукає в шухляді ручку” (Сучасн., 94, 1, 12).

Що ж до найрідкіснішого, не зафіксованого навіть у СУМ-і варіанта керування дієслова *шукати* - за + Ор., то треба відзначити, що він трапляється досить рідко, хоч і в багатьох різних авторів, напр.: „Ксеня не оглядається, не шукає за мною,...” (Сучасн., 94, 6, 20). Цей факт, звичайно, наштовхує на думку про існування ще інших, крім впливу західноукраїнських говорів, причин його поширення, з яких найправдоподібнішою здається аналогія до дієслів *нишпорити* та *полювати*, що обидва керують формою за + Ор. (друге

віднедавна під безперечним впливом російської мови), напр.: «...за канарками полюває чорний кіт...» (Моск.,52).

Дієслова очікування: ЖДАТИ, НАДІЯТИСЯ, ОЧІКУВАТИ, ПОЛЮВАТИ, СПОДІВАТИСЯ, ЧАТУВАТИ, ЧЕКАТИ, ЧИГАТИ (на + Зн., Зн., Род.). І.Огієнко застерігає при дієсловах *ждати*, *очікувати*, *сподіватися* та *чекати* від вживання конструкції *на + Зн.*, подаючи як єдино правильне керування родовим відмінком (при *очікувати* також *Зн.*) (Огієнко, 1934).

Менш категоричний у цьому питанні Г.Голоскевич для дієслова *чекати* подає як паралельні обидві форми керування, обмежуючи водночас вживання конструкції *на + Зн.* при слові *ждати* позначкою *рідше (західне)* (Голоскевич,1930).

Сучасна літературна норма допускає при цих словах три форми: *Зн.*, *Род.* та *на + Зн.*. На думку І.Вихованця, з-поміж цих конструкцій найбільш живуча остання, оскільки вона може сполучатися з іменниками будь-якого лексичного значення. Конкурентні форми обмеженіші в своєму використанні. Род. вживається передусім при абстр. ім.; *Зн.*, що у 20-і роки вважався деякими дослідниками при цих дієсловах за мовну помилку (Гладкий,1930,28), трапляється здебільшого при назвах осіб (Вихованець,1969,64-66).

Однак, як свідчить сучасна мовна практика, слово *ждати* не зовсім пасує до накресленої вище схеми, оскільки прийменникове керування трапляється при ньому вкрай рідко. За основну причину цьому слід уважати, звичайно, звукову збіжність цього слова зі своїм російським відповідником, яка з другого боку спричинилася теж до зменшення частотності його вживання (це наслідок гіперпуризму). Рідко зустрічається конструкція *на + Зн.* також при дієслові *очікувати*.

Зате ця форма значно частіше, порівняно з 20-ими роками, вживається нині при *сподіватися*, що можна пов'язувати з його семантичною близькістю до слова *надіятися*.

До дієслів цієї групи слід зарахувати також: *чатувати*, *чигати* та, умовно, близьке до них слово *полювати*. Як засвідчує сучасна література,

основною конструкцією, що зустрічається при них, є - *на* + *Зн.* При останньому слові зрідка використовується також форма знахідного відмінка, напр.: „...*полювати дурних сайґаків*” (Сучасн.95,1,57)(про *полювати за* + *Ор.* див. С.17-18)

Дієслова мовлення, розумової діяльності, почуття і піклування: ГОВОРИТИ, ДУМАТИ, ЗАБУВАТИ, тощо (про + *Зн.*, за + *Зн.*,о(об) + Місц.,о(об) + *Зн.*). Крім архаїчної конструкції *об* + *Місц.* (напр.: „Та найпаче, Господи Боже наш, *об* *однім* я *благаю*, плачучи” (Сучасн.,95,12,61)), в сучасній українській мові вживаються ще дві інші конкурентні форми - *про* + *Зн.* і *за* + *Зн.*

У 20-ті роки існували різні погляди щодо їх стилістичної кваліфікації.

Одним з найпалкіших прихильників конструкції *за* + *Зн.* був у 20-ті роки зокрема С.Смеречинський, що, спираючись на багатий діалектологічний матеріал, переконливо спростував у своїх „Нарисах з української синтакси” (Смеречинський,1932,54-55) і досі популярну думку Є.Тимченка про її вузький західноукраїнський характер. Іншої думки щодо цього питання дотримувався І.Огієнко, який за особливість, що відрізняє українську мову від решти слов'янських, вважав саме форму *про* + *Зн.* (Смеречинський, там же).

СУМ, обговорюючи прийменник *за*, ніяк не обмежує його вживання у сполученні зі знахідним відмінком при „вказуванні на об'єкт думки, розмови і т.ін”. Проте детальний розгляд керування дієслів цього типу в СУМ-і переконує у тому, що ця форма для сучасної літературної мови менш уживана, ніж *про* + *Зн.* Можливо, що певну роль відіграє тут двозначність деяких речень з цією конструкцією, яка може виникнути, коли *за* зрозуміти в значенні *замість*, напр.: *Я говорив за нього. (Він не міг, не хотів говорити. Я говорив замість нього.)*. Проте така двозначність трапляється нечасто і обмежується, по суті, дієсловами мовлення, оскільки неможливо *забувати* чи *споминати* замість когось. До того ж, здебільшого існує ширший контекст, який забезпечує правильне розуміння сказаного.

Однак, незважаючи на брак суттєвих перешкод для вживання конструкції *за* + *Зн.*, вона трапляється, порівняно з 20-ими роками, помітно рідше як у

літературі, так і в лексикографічних виданнях. Складається дивна ситуація. З одного боку, ця форма безсумнівно широко вживається в розмовній мові на всьому ареалі розповсюдження української мови (Р.Болдирев (Болдипев,1967, 62-74), напр., переконливо засвідчує її вживання під українським впливом в російському просторіччі на терені всієї України), з другого, її дехто заперечує як західноукраїнський діалектизм (Бичко,1991,73).

Форма ця не чужа і для писемного варіанта української мови. Проте у сучасній літературі, порівняно з розмовною мовою, конструкція *за + Зн.* у функції *про + Зн.*, набагато рідкісніша і трапляється зазвичай у мові персонажів, що підтверджувало б її розмовний характер, напр.: „По дорозі скажи їм за гроші” (Винничук,48). У зв'язку з цим, найправильніше, мабуть, погодитися з оцінкою тих авторів, що вважають цю форму елементом розмовного стилю (Дорошенко,1985,122; Кононенко, 1980,169). Думка про її діалектний характер (Вихованець,1971,103) менш переконлива, оскільки ця форма, всупереч усталеному поглядові, зустрічається майже по всій Україні. Чимало доказів тому знайти можна хоча б у творчості таких письменників, як Григорій Тютюнник, А.Головка, В.Підмогильний, В.Винниченко, П.Тичина, М.Куліш.

У кожному разі, за цю форму не слід забувати і, хоч вона безперечно, менш уживана в сучасній літературній мові проте це аж ніяк не привід, щоб не поміщати її зовсім у словниках. Адже існують відповідні позначки, щоб указувати на стилістичний відтінок і сферу вживання.Тим більше не слід кваліфікувати її, наслідуючи російську літературну норму, як мовну помилку.

Дієслова почуття і піклування: ДБАТИ, ТРИВОЖИТИСЯ, ХВИЛЮВАТИСЯ тощо (*про + Зн.*, *за + Зн.*, *Ор.*). У 20-30-і роки в мовознавчій літературі широко розповсюдився погляд, згідно з яким орудний причини визнавався за одне з важливих синтаксичних явищ української мови. Такої думки дотримувалися, зокрема О.Курило (Курило,1925,107), М.Сулима (Сулима,1928,41), І.Огієнко (Огієнко,1934) і багато інших тогочасних мовознавців.

СУМ фіксує його вживання при досить широкому колі дієслів - *клопотатися*, *турбуватися*, *бідкатися*, *піклуватися*, *побиватися*,

опікуватися і (заст.) *журитися*. Однак у сучасній літературі, незважаючи на словникові рекомендації, орудний відмінок при згаданих дієсловах трапляється досить рідко.

Єдиний виняток становить спільне з польською мовою дієслово *опікуватися*, що керує, так само як у польській, виключно *Op.*. Це саме стосується і вживаного іноді у значенні *переживати* дієслова *перейматися*, напр.: Не варто *перейматися* дрібницями (Винничук,70).

Нині можна сказати, що дієслова почуття і піклування, які керували *Op.*, розпалися на дві підгрупи.

До першої ввійшли слова: *дбати*, *піклуватися*, *клопотатися*, *бідкатися*, *журитися* і т.ін., що керують тепер майже виключно формою *про + Зн.* і тільки зрідка паралельною колись конструкцією *за + Зн.* (передовсім *дбати*). Другу складають, крім *тривожитися*, *хвилюватися*, семантично споріднені з ними дієслова, що ніколи не керували орудним відмінком типу *переживати*, *уболівати* тощо. Відрізняються вони від дієслів попередньої підгрупи, так би мовити, вищим рівнем емоційної заангажованості, а їхнє керування обмежується (за РУС 1994 року видання) конструкцією *за + Зн.*. На межі цих двох підгруп стоїть дієслово *турбуватися*, що, як впливає з прикладів, сполучається з названими конструкціями (*про + Зн.* і *за + Зн.*) залежно від значеннєвого відтінку, напр.: „*Потурбуймося про нове покоління*” (подбаймо); „...та ти хропітимеш під столом, якщо схочеш перепити мене. Тож *за мене не турбуйся*” (переживай) (Всесвіт,94,10,80).

Дієслово *ОБМЕЖИТИСЯ* (*Op.*, *на + Місц.*, *до + Род.*). У „Правописному словнику” за редакцією Г.Голоскевича при дієслові *обмежитися* відзначено два варіанти керування - *чим?* і *на чому?* (напр.: „*На таємних думках та на мріях палких Я роботу народню обмежу* (Сам. - Єфр., II,220)).

Сучасна українська літературна мова, як свідчать приклади, знає при слові *обмежитися*, напевне не без впливу російської, тільки орудний відмінок (пор. російське *ограничиваться чем?*). Друга конструкція використовується, здається, одним-єдиним Ю.Шерехом. У мові діаспори трапляється досить часто

також конструкція до чого? напр.: „Мистецька діяльність обмежувалась до переселенців, тимчасово згуртованих у таборах” (Сучасн.,93,5,137), яку треба визнати за спричинену польським впливом синтаксичну кальку (пор. польське *ograniczyć się do czego?*).

Дієслово ВОЮВАТИ (з + Ор., Зн.). На позначення об'єкта завоювання (передусім землі або народу) староукраїнська мова успадкувала з давньоруської форму знахідного відмінка, який, на думку І.Слинька, використовувався в ній аж до самого XVIII ст..(Слинько,1973,110-112).

Згідно з рекомендаціями СУМ-у, для сучасної літературної мови форма знахідного відмінка при дієслові *воювати* нехарактерна і зі стилістичного погляду є архаїзмом. Однак, як це не дивно, форма знахідного досить поширена при слові *воювати* і нині. напр.: „З ким годованих *середняків* *воювати* будеш?” (Сучасн.,94,2,33). Проте, у сучасній мові дієслово *воювати* частіше сполучається з конструкціями з + Ор. та проти + Род..

Дієслова одруження: (О)ЖЕНИТИСЯ, ОДРУЖИТИ(СЯ) (з + Ор., на + Місц.). У 20-30-ті роки переважав погляд, за яким керування *на кому?* при цих дієсловах уважалося мовною помилкою, а окремі випадки її використання класиками української літератури пояснювалися як спричинені впливом російської мови (Курило,1925,110).

У наш час літературна норма дуже помінялась. СУМ, напр. (крім дієслова *одружитися*, при якому обидві форми паралельні), як основний варіант керування подає *на кому?*, витісняючи з *ким?* на друге місце з позначкою *рідко*. Далі, УРС 1976 року видання фіксує обидві конструкції як рівнобіжні, але вже СТ знову при слові *женитися* та похідних керування з *ким?* відзначає як менш вживане. Зате протилежна позначка - при дієслові *одружитися*, для якого саме форма *на кому?* кваліфікується як рідкісна. Отож здається, що в мові закріплюється за *женити(ся)*, *оженити(ся)* керування *на кому?*, а при *одружити(ся)* - з *ким?*.

Дієслова вітання: (ПРИ)ВІТАТИСЯ, (ПО)ЗДОРОВКАТИСЯ (з + Ор., до + Род.). При цих дієсловах в українській мові, крім звичайної і для інших слов'янських

мов форми з + *Ор.*, вживається також оригінальна конструкція до + *Род.*, напр.: „Ломницький вступив на ґанок і *привітався до Христини*” (Н.-Лев.).

У СУМ-і вона відзначається на першому місці разом з конкурентною формою з + *Ор.* при (*при*)*вітатися* та як розмовна при (*по*)*здоровкатися*. Проте, як свідчить сучасна мовна практика, конструкція до + *Род.* при згаданих дієсловах зустрічається помітно рідше, ніж з + *Ор.*, напр.: „Вона *привіталась до нас* і пішла до дверей Ракова” (Жовна, 57).

Дієслова горювання: ГОЛОСИТИ, ЖУРИТИСЯ, ЗІТХАТИ, ПЛАКАТИ, ПОБИВАТИСЯ, СКУЧАТИ, СУМУВАТИ, ТУЖИТИ (за + *Ор.*, по + *Місц.*). На думку О.Курило при дієсловах того типу можливі дві конструкції - за + *Ор.* та по + *Місц.* (Курило, 1925, 110-111).

Зовсім по-іншому розглядає це питання С.Смеречинський, відкидаючи цілком конструкцію по + *Місц.*, як зайвий архаїзм (Смеречинський, 1932, 55).

У сучасній мові аналізована форма при дієсловах цього типу, по суті, вже не зустрічається, а поодинокі випадки її використання мають виразний стилістичний відтінок застарілості, напр.: „В „Іржавці” Шевченко розказує про церкву з чудотворною іконою Богоматері, яка *заплакала по* своїх дітях, що їх побив Петро І” (Сучасн., 93, 3, 79).

Єдиний виняток становить, мабуть, лише дієслово *зітхати*, при якому форма по + *Місц.* не має „конкурентів”, напр.: „... (Ферміна Даса) перестала ототожнювати його з томливим юнаком, який *зітхав по ній*...” (Всесвіт, 94, 10, 70). Дієслова: ЖАЛКУВАТИ, ШКОДУВАТИ (за + *Ор.*, про + *Зн.*) Форма про + *Зн.*, відсутня у Грінченковім словнику, вперше відзначена була, здається, при цих дієсловах у „Правописному словнику” Г.Голоскевича (Голоскевич, 1930) і з тих пір автоматично перенесена до майже всіх пізніших лексикографічних видань.

СУМ як найавторитетніше джерело сучасної літературної норми фіксує керування *про що?* на передостанньому місці тільки при *жалкувати*. Знаменно, однак, що ця конструкція (*про що?*) не засвідчена у ньому жодним прикладом. Вона, хоч і відзначена, ніяк не підтверджена також у 6-томному „Українсько-російському словнику” І.М.Кириченка, в якому форми керування, як правило,

супроводжуються ілюстративним матеріалом. У зв'язку з цим, важко сказати, як і коли ця форма з'явилася в українській мові, проте в довоєнний період вона, мабуть, ще не вживалася, напр.: Чому часто ми не робимо того, за *чим жалкуватимемо* все життя (Ю.Янов.,323) (характерно, що словосполучення *жалкувати за ким? чим?* як український відповідник російського *сожалеть о ком? чем?* зафіксовано, зокрема, й у недавно виданому „Самоучителе украинского языка" (Исиченко,1990,135)).

Конструкції *жалкувати, шкодувати про що?* можна було б уважати всучасненими варіантами віддавна архаїчної фрази *жалкувати об чім?*, коли б не те, що набули вони популярності саме останнім часом, напр.: Вона *пошкодувала про те*, що їй бракує мужності... (Всесвіт,94,10,13). Через те, слід припускати, що не обійшлося тут без впливу російської мови, де тотожні з *шкодувати, жалкувати* дієслова - *сожалеть, сокрушаться* - сполучаються з формою *о ком? чём?*, якій в українській мові відповідає *про кого? що?*. Однак слід звернути увагу, що констр. *про що?* вживається тільки коли дієслова *шкодувати, жалкувати* означають *відчуття невдоволення, каяття з якогось приводу*. В інших контекстах використовується тільки конкурентна форма *за + Ор.*: Як на мене, то я *шкодую за Мирославом* часів Далі (Сучасн., 94,2,22).

У висновках до роботи підведено підсумки дослідження та перераховано найважливіші зміни, що пройшли в керуванні українських дієслів за останні 70 років. Деякі результати дослідження відображені в публікаціях:

1. Керування дієслів мовлення, розумової діяльності, почуття і піклування в сучасній українській літературній мові - конструкції з прийменниками *про, за, о* та орудний причини // *Slavia Orientalis. tomXLV. - 1996. -2. - С. 257-265.*
2. Стилiстичні особливості вживання прийменника *за* як еквівалента *про* при дієсловах мовлення та розумової діяльності // *Мовознавство. - 1996. -6. - С.65-68.*
3. Керування дієслів *вчитися, женитися* // *Культура слова. - 1997. -50. - С.93-96.*

O.Speevak. Changes in norms of government of verbs in modern Ukrainian language (20-90 years XX century).

The dissertation presented for the degree of master of Philology in specialized field 10.02.01 - the Ukrainian language. Institute of linguistics by O.O. Potebnya NAS of Ukraine, Kyiv, 1997.

The changes which have taken place over the last 70 years in the government of Ukrainian verbs are analysed in this dissertation.

The usage of previously-banned scientific works and accurate analysis of factual material, allowed the author to examine many debatable questions from a new point of view.

Спивак О. Изменения в нормах глагольного управления в современном украинском языке (20-90-ые гг. XX в.).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык Институт языковедения имени А.А. Потебни НАН Украины, Киев, 1997 г.

В диссертационном исследовании анализируются изменения в украинском глагольном управлении которые произошли в течении последних 70-и лет.

Использование изъятых до последнего времени из научного обихода работ и тщательный анализ фактического материала, дали возможность по-новому посмотреть на множество спорных вопросов в нормах украинского глагольного управления.

Ключові слова: керування, варіант керування, літературна норма.

O. Спивак

Підписано до друку 25.03.97р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Наклад 100. Зам. 149.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

425-980

AB 37.582

